

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 100 1979

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTE

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Carl Fehrman

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Gunnar Brandell, Thure Stenström, Lars Furuland

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

UTGIVEN MED UNDERSTÖD AV

HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

ISBN 91-22-00365-7 (häftad)

ISBN 91-22-00367-3 (bunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1980

tvingat mig till omfattande inläsningar i Värnlunds prosa, dramatik och essäistik. Och det har varit en stor glädje, men också ett arbete som resulterat i stor undran. Ty det oförstånd som präglar bilden av Värnlund i vår litteraturhistoria är knappast mindre än det som mötte Värnlund under hans livstid. Varken då eller senare har man haft blick för denna idédiktning på tvärs mot illusionsromanens lagar och den psykologiserande gestaltningens krav, där arbetarrörelsens avgörande frågor diskuterats med en sådan framsynthet och lidelse. Det skulle vara en viktig uppgift att korrigera bilden av detta författarskap.

Och så bekymren.

Tvivelstutan har Nordmark genom sin studie av de offentlighetssammanhang i vilka *Den heliga familjen* ingår, riktat uppmärksamheten på ett centralt problem för varje analys av konstverket i dess historiskt-sociala ögonblick och som om det inte medberäknas vid den litterära analysen leder till missvisningar. Den kritik jag haft anledning rikta mot Nordmarks avhandling är till delar av principiellt och metodiskt slag. Den handlar om ideologikritikens begränsning och om nödvändigheten av att ta hänsyn till det litterära verkets relativa autonomi vid en litteratursociologisk analys. De svårigheter som vi kan se uppstå vid en analys av Nordmarks slag måste alltså lösas, när vi söker utveckla en litteratursociologi, som vill vara något mer än en mekanisk materialism.

Sett i något vidare perspektiv bör därför det slags bekymmer jag haft med Dag Nordmarks analys kallas angenäma.

Tomas Forser

Ola Holmgren: *Kärlek och ära. En studie i Ivar Lo-Johanssons Måna-romaner*. Liber. Sthlm 1978.

Ola Holmgrens avhandling är den första som direkt ägnas Ivar Lo-Johanssons författarskap – om man undantar Artur Bethkes östtyska dissertationsavhandling *Die Gestaltung des Landproletariats, insbesondere der »Statare»*, in *Romanen Ivar Lo-Johanssons*, som lades fram 1967 vid Ernst Moritz Arndt-universitetet i Greifswald. Men gedigna, översiktliga verk över författarskapet saknas ju inte: Mauritz Edströms, Ragnar Oldbergs och Lars Furulands böcker har lagt en god grund för kommande, mer specialiserad forskning. Som Holmgren påpekar, har också Ivar Los diktning direkt initierat en så betydelsefull litteratursociologisk avhandling som Lars Furulands *Statarna i litteraturen* från 1962. Listan på enskilda uppsatser över Ivar Los verk är mycket stor, en av de längsta när det gäller en svensk 1900-talsdiktare.

I sin avhandling ställer Ola Holmgren Ivar Los romandebut *Måna är död* i centrum. Det är en bok som Lars Furuland karaktäriserat som »en för författaren själv och hans utveckling oerhört viktig bok». Den skrevs enligt Ivar Los egen uppgift vintern 1928–29 på ett litet vårdshus i en parisisk förstad, La Leu la Foret, där för övrigt också Eyvind Johnson vid ungefär samma tid skrev sina romaner *Minnas* och *Kommentar till ett stjärnfall*. Romanen utkom först 1932. Den handlar om en äregirig ung man ur lantarbetarproletariatet – Bo Propst är hans namn – som förälskar sig i en överklasskvinna, Måna. Tillsammans upplever de en intensiv kärlekssommar på en jämtländsk fåbodvall. Deras förhållande präglas emellertid av svartsjuka och framför allt av en olöslig konflikt mellan mannens intellektuella arbete och kärleken. Historien slutar med Månas död, och det är ovisst om det är fråga om en olyckshändelse, ett självmord eller rentav ett mordförsök. Efter hennes död beslutar sig Bo Propst för att helt arbeta för sin ära.

År 1966 utgav Ivar Lo romanen *Astronomens hus*, som kan betecknas som en komplementärroman till *Måna är död*, ett retrospektivt perspektiv på kärlekshistorien. Dess tillkomst är en mystifikation som Holmgren inte lyckats lösa. Ivar Lo uppgav tidigt att han arbetade på en fortsättning, och Ragnar Oldberg kategoriserade den bland ottryckta manus. Men i romanens förord heter det att boken aldrig blev skriven och att det är fråga om ett nyskrivet alster. I *Astronomens hus* låter Ivar Lo Bo Propst se tillbaka på vad som hände efter ett antal år som framgångsrik författare och begrunda vad åran han skördat under dessa år betytt för honom. Tillsammans utgavs de bägge romanerna i en volym, *Romanen om Måna*, och de ger tillsammans en intressant, mer privat infallsvinkel på ett författarskap som annars framför allt betraktas ur en socialhistorisk synvinkel.

Trots att Ola Holmgren uttryckligen rubricerat sin avhandling som en studie i Ivar Lo-Johanssons Måna-romaner, har han övergivit helheten i dessa bägge verk och koncentrerat sig på *Måna är död*. Den blir föremål för en ingående, organiskt framväxande romananalys, medan *Astronomens hus* endast ägnas ett fåtal sidor i slutet av avhandlingen, som ger föga rättvisa åt tematiken i detta arbete. Det ger intryck av dålig balans i dispositionen, men författaren har enligt vad han uppgivit för avsikt att komplettera med en andra del av sitt arbete, som fyller denna lucka.

Om man väntar sig en motiv- och idéanalytisk behandling av begreppen kärlek och ära hos Ivar Lo, blir man alltså besviken. Inledningen förbereder också läsaren illa på vad som väntar honom. Syftet har tydligen varit att genom en noggrann analys av *Måna är död* precisera innebörden av

denna roman både som verk i sig och som förspel till den stora statarepiken och därmed understryka betydelsen av dess tematik för Ivar Los författarskap som helhet, för dess konstnärliga grundvalar. För denna analys har författaren backat upp en lång rad moderna metodprinciper: lingvistiska, strukturalistiska, receptionshistoriska och allmänt hermeneutiska, och han försöker på ett mycket sympatiskt sätt att förena dem med mer konventionella historiska metoder. Denna metodledning demonstreras i den analytiska praktiken utan att bli föremål för en genomarbetad teoretisk genomlysning, vilket på samma gång är förstäeligt och beklagligt. Det måste emellertid framhållas att analysen i sig sådan den successivt växer fram från berättelsens strukturrädda till övergripande genreaspekter tillför svensk romananalys något nytt och stimulerande, inte minst med tanke på dess målinriktning på centrala skikt inom författarskapet som helhet, och att den är genomförd med intelligens och kombinatorisk fantasi, även om den inte går fri från en del invändningar.

Ola Holmgren inleder med analyser av verket som »berättelse» resp. »diskurs». Termerna är hämtade från den franske lingvisten Émile Benveniste, som i sin *Problèmes de Linguistique Générale I* från 1966 skiljer mellan *récit historique*, »återgivandet av vid en viss tid inträffade fakta, varvid talaren inte uppträder i berättelsen», och *discours*, »utsägelser som förutsätter en talare och en lyssnare, och där avsikten framför allt är att påverka den andre på något sätt». Men Holmgren anför också andra teorier av liknande slag: Heinrich Weinrichs skillnad mellan »besprochene und erzählte Welt» i verket *Tempus* från 1971, de tyska formalisternas distinktion mellan »fabel» och »subjett» och Austins skillnad mellan lokutionär och illolutionär nivå i det språkliga meddelandet.

Fråga är om inte Holmgren i sin analys av »berättelsen» blandar samman två uppfattningsformer. Benveniste utesluter uttryckligen från »berättelsen» varje språklig form som är »självbiografisk» till sin natur, och Holmgren definierar med viss rätt jagromanen *Måna är död* som självbiografisk till form och genre. Ibland argumenterar han utifrån de preteritum- och presensskriterier som spelar en fundamental roll för Benveniste och Weinrich. I andra fall behandlar han ett och samma påstående, som exempelvis romanens titel, ur både utsago, resp. utsägelsefunktionens synvinkel. Påståenden i presens behandlas som »berättelse», liksom påståenden i imperfektum analyseras som »diskurs». Det förefaller som om Austins tes om olika nivåer i ett och samma påstående spelar en roll parallellt med Benvenistes och Weinrichs presens-preteritum-distinktion, och det gör i analyserna ett oklart och svävande intryck. Under alla omständigheter är jagromanens speciella pro-

blematik mycket otillräckligt behandlad. Jagberättaren Bo Propst i *Måna är död* hoppar bekvämt fram och tillbaka mellan berättandets och »berättelsens» plan, och som jagberättare är han i sin tur själv berättad av berättaren-författaren, Man efterlyser en hel del preciseringar här.

Framgångsrikt tillämpar Holmgren här Tzvetan Todorovs berättelsemodell, enligt vilken ett stabilt utgångsläge försätts ur balans av en inträdande kraft, men där jämvikten återställs till det ursprungliga, dock ej helt identiska utgångsläget. Denna modell, som ursprungligen tillämpats på berättelserna i Boccaccios *Decamerone*, passar oväntat väl in på *Måna är död*, där Bo Propsts strävan efter ära rubbas av Måna och kärleken och där Månas död är förutsättningen för en återgång till arbetet för äran, som då berikats genom erfarenheterna av kärleken. Men Holmgren glider snabbt över från Todorovs grammatiska berättelse-system till en analys av idémässiga storheter som »kärleken» och »arbetet». Han analyserar begreppspar som »natur och kärlek», »kultur och kärlek» m. m. och hamnar på en strukturalistisk allmänning, där ordet »binär» på ett ställe för Roman Jakobsons lingvistik i tankarna och där termer som »djupstruktur-ytstruktur» och »naturlag-kulturlag» ger ytterligare associationer till bl. a. Claude Lévi-Strauss' kulturantropologiska studier, till vilka Holmgren ibland kommer i diffus närhet. Det låter sig väl göras, men man saknar en mer artikulerad teoretisk medvetenhet.

För att bestämma författarpositionen i *Måna är död* undersöker Ola Holmgren diskursen mot bakgrund av Ivar Lo-Johanssons tidigare och samtida författarskap, dvs. de tidiga reseskildringarna och annan mer journalistisk skrivverksamhet samt diktsamlingen *Ur klyvnadens tid* från 1931. Det har gett ett gott resultat och lett fram till en närmast komparativ belysning, där flera viktiga litterära impulsällor och identifikationsläsningar behandlas: Dan Anderssons *David Ramms arv*, Jack Londons *Martin Eden*, Obstfelders *Korset* och Giovanni Papinis självbiografi *Un uomo finito*, vars svenska översättning Ivar Lo recenserade i folkhögskoletidningen *Tankar och Syner* 1924 och som uppenbarligen betytt en del för den trotsiga individualismen och ärans problematik i romanen. Till och med inledningsraden i det italienska verket: »Jag har aldrig varit barn. Ingen barndom ägt» går igen i början av *Måna är död*: »Någon barndom, som barn har, har jag då icke haft» – något som gott kunde ha nämnts i denna avhandling. Där emot är det oviss om *Fröken Julie* verkligen haft betydelse för *Måna är död*, som författaren påstår på sid. 105. Parallellen mellan den statarfödde betjänten Jean och adelsdamen å ena sidan och autdidakten Propst och hans Måna å den andra är uppenbar när det gäller erotikens klassaspekter,

men något avgörande belägg för att Ivar Lo tagit intryck av Strindbergs drama finns inte.

Mot »diskurs»-kapitlet kan man invända att författaren spaltat upp diskursen i en romantisk, en realistisk och en kluvan diskurs. Det går bra så länge termerna används deskriptivt, dvs. direkt bygger på sådana »utsägelser» i *Måna är död* där exempelvis »romantik» uttryckligen står nämnt. Ötydligare blir det när de används analytiskt, dvs. där författaren själv finner romantiska resp. realistiska drag. Framför allt »romantik» blir ju i sådana här sammanhang en så ohyggligt vag term att så väldigt mycket passar in utan att det är särskilt förpliktande. Under avsnittet om den realistiska diskursen finner vi Bo Propsts syn på arbetet, som befinnes vara mannens heliga roll och ett idealt födsloarbete: »Ur arbetet utvecklade sig en gång kosmos...» En sådan uppfattning om arbetet kan naturligtvis lika gärna, ja ännu hellre kallas för romantisk. När de bägge aspekterna så småningom rörs samman i en enda stor diskursryta, kallad »den kluvna diskursen», blir förvirringen total. Frågan är också om det är lyckat att grunda en kategorisering av diskursen på idéinnehållet på detta sätt. I fransk, lingvistisk inspirerad litteraturforskning kring diskursen tycks det snarare vara aspekterna som är avgörande för indelningen (*discours communicatif, métanarratif, explicatif* etc.).

I ett kapitel om stilen i *Måna är död* ser Ola Holmgren stilen inte som en immanent egenskap i verket utan som en *produktionskategori*, dvs. resultatet av författarens vilja att ge bestämda intryck av intensitet, »sjudande liv» etc. Det innehåller många intressanta iakttagelser, men är kanske något skrymmande med tanke på helheten och målinriktningen. Följande kapitel handlar om genreaspekterna och är strax mycket mer spännande. Holmgren bygger här på den hos oss tämligen misskände amerikanske litteraturforskaren Northrop Fries genre teori och ser i *Måna är död* ett exempel på vad denne kallar en *romance*, dvs. en berättelse grundad på en mytologisk föreställningsvärld.

Den aspekten är fruktbar när det gäller Ivar Los debutroman, men man kan beklaga att Holmgren inte ger sig ro att genomföra en mer samlad framställning om de mytiska associationerna. I den jämtländska skogen råder uttryckligen före Månas dramatiska död en »Getsemane-stämning». Nu kallas historien för »Bos passionshistoria» i avhandlingen, och det talas om Bo som en människoförlossare och »en messiansk hjälte som förlorar». Det är ganska missvisande. Det är snarare till Måna som Kristus-anspelningarna faktiskt går. Det är hon som lider så att hon drivs till självmordsförsök, och det är hon som får säga »sju ord» till Bo Propst. Genom Månas offerdöd förlöses den individualistisk framåtsträvande Bo. I

minnet av hennes kärlek kan han arbeta vidare för sin ära.

När Ola Holmgren så behandlar *Måna är död* som roman, underskattar han kanske dess drag av psykologisk realism. Med tanke på tillkomstmiljön tänker han sig visserligen att Proust och Gide kan ha betytt en del för romanens erotiska karaktär och dess minnesteknik och han nämner att det var Ivar Lo som gav Eyvind Johnson Joyces *Ulysses*. Men han anför inga som helst belägg för att Ivar Lo skulle ha läst Proust och Gide och drar överhuvudtaget inte fram några närmare överensstämmelser. Det är ineffektiv kunskapsproduktion. I stället arbetar han efter René Girards och Lucien Goldmanns tes att den moderna romanen skildrar en hjältes sökande efter ett autentiskt värde i en inautentisk värld. Det är ett fyndigt uppslag, men frågan är om inte äran är ett autentiskt och konstant värde för uppkomlingen Bo Propst genom hela romanen. Det är snarare arbetet som genom Månas död förändrar innebörd, blir berikat av det liv och de erfarenheter som kärlekshistorien gett. Holmgren tenderar här att idealisera romanens hjälte. Det är inte som någon botgörare och människoförlossare han framträder efter Månas död utan som en tämligen brutal författarstreber som erkänner sig vara en mördare.

I romanens slutrad: »Nu kan jag börja arbeta för min ära» finner Ivar Lo sin identitet som författare, menar Ola Holmgren och drar en något våghalsig parallell med en rad ur ett senare brev till Bonniers: »Hädanefter skall jag skriva uteslutande romaner». Holmgren betonar särskilt starkt att Ivar Lo här framträder som sörmlandsförfattare, något som kan tyckas vara en mycket dristig tes med tanke på att 90% av romanen tilldrar sig på en jämtländsk fåbodvall. Men bestämningen grundas på Bo Propsts inledande berättarposition som rimligen är Ivar Los egen hembygd Södertörn. Ändå förefaller den väl hårt preciserad. Sörmland, barndomen och statarmiljön är tre ämnesområden som är helt integrerade i Ivar Los mogna berättarkonst. I sitt bidrag till autodidakternas självbiografiska antologi *Ansikten* från 1932, där han för första gången skildrar statarmiljön, framhåller han att det var hans tidigaste litterära plan att skildra sin egen ungdom. När han sedan i uppföljningsvolymen *Aviskter* (1945) hävdar att *Måna är död* var tänkt som en statarförfattarens historia men att planen ändrades eftersom miljön spelade så liten roll, behöver inte det betyda att det är en eftertionalisering, vilket Holmgren hävdar. I själva verket kan vi i inledningen till romanen finna spånor till en sådan ursprunglig plan, när Bo Propst säger sig vilja skildra sin barndom, hembygden och armodet (vad, om inte ståtarnas?). Vi har ingen anledning att ifrågasätta Ivar Los bild av hur han länge gick och bar på

»sitt stora tunga ämne» under tidigaste författarår, innan han slutligen fann sitt ämne i *Godnatt, jord* (1933). Legeringen av de tre ämnessfärerna framträder fint i ett samtida brev till Bonniers (6/8 1933), som kunnat anföras i avhandlingen: »Sörmland har aldrig haft några författare, men detta är en bok om den sörmländska jorden. Den är romantik och realism på samma gång, så som jag tror att skildringen av fattiga människor måste skrivas. Jag har hela tiden skjutit upp med att skriva om denna statarnas värld, som omgav mig då jag var ung, därför att jag alltid funnit, att den legat mig för nära. Nu har jag vågat försöka . . .»

Det sjätte kapitlet ägnar författaren åt den nya upplaga av *Måna är död* som utgavs 1944 i FiB:s folkboksserie. Ändringarna i denna upplaga rör framför allt beskrivningen av en enkel kvinna ur lantarbetarproletariatet, och Holmgren visar att de går i idealiserande riktning, vilket tyder på att Ivar Lo efter den stortartade romanen *Bara en mor*, hyllningen till statar kvinnan, velat sopa undan de mindre sympatiska drag som tidigare vidlådigt gestaltat. Följande kapitel behandlar äran som begrepp, dess demokratisering och olika innebörder för den unge Ivar Lo. Det är genomgående mycket intressant att läsa. Men i stället för diverse broderier kring Tegnér och Runebergs ärebegrepp kunde författaren här mer lagt tonvikten vid den psykologiska bakgrunden till proletärens och autodiktarens äregrighet. Och när han finner att statarskildringen i *Godnatt, jord* färgats av aristokratisk *ancien régime* och framstår som ett äreminne över statarklassen, verkar det rejält historiskt missvisande. Statssystemet existerade ju fortfarande, statarna slog ännu baronernas säd, och skildringen är laddad av indignation över den sociala och ekonomiska misär de tvingades leva i.

Ola Holmgrens ambitioner att framställa det så att Ivar Lo transformerar sin privata ära i de mångas ära, dvs. statarnas, leder honom fel i slutkapiteln. Det framgår av slutavsnittet om *Astronomens hus*. Han avser där att beskriva Ivar Los »sakliga framställningskonst», vilket förbluffande nog sker under rubriken »den metaforiska diskursen». Men han behandlar inte alls de essäistiska kapitel i romanen som har rubriker som »Presentation av begreppet ära», »Mitt umgänge med begreppet ära», »Ärans förverkligande» etc. Och äran, det är för Bo Propst och Ivar Lo den personliga ryktbarheten. Ingen svensk bok ger en så grundlig bild av ryktbarhetens villkor. »Jag försvarar fortfarande äran», säger Bo Propst i slutkapitel, »tron på äran är pålitlig. Den är vår mest slitstarka chimär.» Men hela denna aspekt har förträngts i Ola Holmgrens framställning och man får hoppas att den rättas till i en kommande fortsättning på arbetet.

Det är följaktligen en sorts idealiserande her-

meneutik vi finner i Ola Holmgrens avhandling, och det är nästan symptomatiskt att han inledningsvis anför definitioner av »kärlek» och »ära» ur *Nordisk Familjeboks* andra upplaga från seklets början. Är det nu en fruktbar väg för litteraturforskningen att gå att förbättra diktarnas verk och ambitioner? Det kan ifrågasättas. Det är nog en viktig erfarenhet att det litterära konstverket mår bäst av att stå för vad det står, utan förgyllning eller övertolkning. Men kvar står intrycket att Ola Holmgren skrivit en begävad och sympatisk bok, som förtjänar att diskuteras för sina okonventionella grepp.

Ingemar Algulin

Rolf Blom: *Folke Fridell. Proletärförfattare. En studie i Folke Fridells författarskap fram till omkring 1950*. LTs förlag. Sthlm 1978.

Rolf Blom heter författaren till den första doktorsavhandlingen om proletärdiktaren Folke Fridell. Blom tar huvudsakligen upp Fridells 40-talsproduktion, och här är det främst det politiska budskapet som intresserar honom. Han har funnit att Fridell tidigt framfört idéer som först på senare tid fått genomslagskraft, och ett av hans mål är att belysa detta och på så sätt ytterligare aktualisera Fridells författarskap. Blom ägnar också ett ganska betydande utrymme åt de debatter som Fridells böcker och artiklar gav upphov till.

Blom påpekar i sitt förord att det finns åtskilliga förbindelseänkor mellan Fridells eget liv och hans romaner, och i ett första kapitel presenterar han en kortfattad biografisk undersökning, som gäller författarens barndoms- och ungdomsår. Han har här haft ganska stora svårigheter, källkritiskt sett, eftersom han i mycket hög grad har varit hänvisad till berättande källor, främst till uttalanden av författaren själv och till dennes litterära arbeten, varvid bland annat de sena verken Dag som ovan och Nattfjäril kommit till användning. Så långt sig göra låter har Blom kontrollerat uppgifterna i utomliggande källor. Allt som allt ger Bloms utredning ett vederhäftigt intryck, och vi får veta mycket av intresse. Fridell, som föddes i ett knektorp i det småländska samhället Lagan år 1904, synes i stor utsträckning ha sin mor att tacka för att han fått sinnet inriktat mot det litterära. Hon satt nämligen på kvällarna och läste högt för barnen; Fridell menar själv att hon i praktiken läste ut ett helt sockenbibliotek. Men när han blev äldre och började arbeta på fabriken – Smålands yllefabrik i Lagan – gällde det att tillägna sig en annan, tuffare stil, och då avstod han från allt läsande. Det passade inte in i det nya livsmönstret. Först när han på